

ADAM HUDEK ET AL.

Overcoming the Old Borders. Beyond the Paradigm of Slovak National History

Bratislava, Institute of History, Slovak Academy of Sciences in Prodam, 2013. 214 p.¹

A kétezres évek közepén több elemzés is napvilágot látott a szlovák történetírásnak a rendszerváltás, illetve a függetlenség óta eltelt egy-másfél évtizedéről.² Ezek a szövegek nagyon hasonló látéleletet rajzoltak a szlovák historiográfiáról, teljesítményét általában igen szerénynek ítélve. A kritikusok elsősorban módszertani hiányosságokra hívták fel a figyelmet: a szlovák történettudományt gyenge európai beágyazottsága miatt elméleti reflexiók alig érték el, ezért a kommunista időszakból öröklött faktográf (pozitivist) politikatörténet dominanciája megmaradt. A másik aggasztó jelenség a különösen a kilencvenes években virágzó nacionalista (új-Íudák) történetírás volt, ami a szlovák nemzet ahistorikus koncepciója köré építette fel a történetírást. Mindkét jelenség megfigyelhető volt ugyan a szocializmus béklyójából kitörő Közép-Európában, de Szlovákiában különös erővel voltak jelen a kilencvenes években. Természetesen Szlovákiában is megjelentek a történetírás szofisztikáltabb módszerei (a legszélesebb értelemben vett társadalom- és eszmetörténet), de a kétezres évek közepén áttörésről még egyáltalán nem lehetett beszélni. Sőt, 2002-ben a leginnovatívabb szlovák történészek közé tartozó Roman Holec még nem látta azt az új nemzedéket, ami a módszertani megújulást győzelemre vezethetné a szlovák történetírásban.³

Azóta eltelt egy szűk évtized, és színre lépett a hetvenes években született nemzedék, amelyik egyetemi tanulmányait már a demokratikus Szlovákiában végezte el. Az Adam Hudek szerkesztésében megjelent *Overcoming the Old Borders*⁴ című tanulmánykötet szerzői, akik ennek a nemzedéknek a szlovák törté-

¹ A recenzió az OTKA által támogatott K 108670. sz. *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* című kutatási projekt keretében készült.

² Hlavičková, Zora: Wedged Between National and Trans-National History: Slovak Historiography in the 1990s. In: *Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Ed.: Sorin Antohi-Balázs Trencsényi-Péter Apor. Budapest, 2007. 249–310. Elena Mannová: Clio auf Slowakisch. Probleme und neue Ansätze der Historiographie in der Slowakei nach 1989. In: *Bohemia*, 44. (2003) 316–325. Peter Haslinger, Nationale oder transnationale Geschichte? Die historiographie zur Slowakei im europäischen Kontext. In: *Bohemia*, 44. (2003) 326–341.

³ Idézi Hlavičková, 2007. 264.

⁴ <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/285989/hudek-borders.pdf>

nettudomány zászlóshajójában, a *Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében* dolgozó képviselői, tudatosan vállalkoztak arra, hogy a szocialista korszakból öröklött, illetve a neonacionalista szemlélet helyett a kurrens európai historiográfiai-módszertani trendek eredményeire építve keressenek a szlovák történetírás számára új utakat, illetve mutassanak fel néhányat a már meglévő eredmények közül. Az előszót jegyző Hudek nyíltan kimondja, hogy a szerzők célja a nemzetcentrikus faktográf politikatörténet módszertanán való túllépés (7).

A kötet első harmada a nemzetfogalommal és a nemzetépítések 19. századi történetével foglalkozik. A nyitó tanulmányban Vörös László a legfrissebb szakirodalomra alapozva a nemzet fogalmát járja körül. Rogers Brubakerre alapozva elegánsan érvel a nemzetet, mint statikus és megfogható jelenséget értelmező fel fogás ellen. Ehelyett a nemzetet a sokkal rugalmasabb társadalmi gyakorlat koncepciójával fogja meg. Peter Šoltés tanulmánya a nemzeti kategóriák használatát járja körül a 18. század végétől a 19. század közepéig terjedő korszak magyarországi államtudományi (Staatskunde) és statisztikairódmában. A tudomány magyarországi megjelenésekor a szerzők még teljesen következtelenül használták a nép és nemzet fogalmakat, illetve a különböző csoportok neveit. A 19. század elején megjelenő Hungarus-koncepció alapján a nemzetfogalom egyre inkább egyértelműsödött, etnikai alapon (azaz a beszélt nyelv szerint) került meghatározásra. Az ország sokszínűségét ekkor még értéknek tekintették, de a század közepétől a többnyelvűséget egyre inkább gyengeségnek, fenyegetésnek fogták fel. A Karol Hollý által jegyzett harmadik fejezet az 1848-as és az 1861-1862-es szlovák politikai programok történelemképét veti össze. Míg 1848-ban a magyarok az ellenség képében jelentek meg és a szlovákok 900 éves elnyomása uralta a szöveget, 1861-ben a közös teljesítményeket emelték ki a szlovák vezetők. A blokkot záró tanulmányban Petra Rybarová a 19. század végi magyarországi antiszemizmus és zsidó asszimiláció összefüggéseit vizsgálja a magyar és szlovák nemzetépítés szempontjából.

A második nagy kronológiai egység az első Csehszlovákiával és a Szlovák Állammal foglalkozik. Juraj Benko tanulmányában a korai csehszlovák állam propagandáját elemzi, azaz azt a folyamatot, aminek során a semmiből megszülető állam a maga oldalára próbálta állítani lakosságát. Benko elemzése egyértelműen rámutat ennek a folyamatnak a korlátaira, különösen a szlovák nyelvű alsóbb osztályok érdektelenségére. Matej Hanula az *Agrárpárt* egyik társadalmi szervezetének, a párt módosabb tagjait tömörítő lovassport-egyesületnek, a *Sedliacka jazdának* a szerepét járja körül. Megállapítja, hogy a *Sedliacka jazda* inkább a párt vidéki elitjének maradt a szervezete, minden szélesebb mozgósítási kísérlet ellenére. Miroslav Michela a magyar nemzetépítésben központi helyet elfoglaló

Szent István-kultuszt vizsgálja. A csehszlovák állam szigorúan tiltotta Szent István kultuszát, akiről Michela szerint homogén magyar narratíva alakult ki. Ugyanakkor Michela elemzésében nem jut hely a szociáldemokrata és a kommunista, illetve a magyar zsidó és a protestáns értelmezéseknek, ezek pedig valószínűleg árnyalták volna a keresztény középosztály történeti narratíváját. Michal Schvarc a pozsonyi német kisebbségről, illetve annak a második világháború utáni eltűnéséről írt, leginkább a politika folyamatokra koncentrálna. Szövegében a német nyelvű zsidóságról egyáltalán nem ejt szót. Schvarc az 1945 utáni kitelepítésekről alig ír, szerinte ez a német nacionalizmus egyenes következménye volt, de ezt a sommás állítást nem támasztja alá részletes érvelés. Miroslav Sabol a szlovák gazdaság 1938 utáni veszteségeit elemzi, nagyrészt statisztikai adatok alapján. Dušan Segeš diplomáciatörténeti tanulmánya a második világháború alatti lengyel–magyar kapcsolatokat veszi górcső alá, különös tekintettel a Szlovákiára vonatkozó elképzeléseket tárgyalva. Elsődleges forrásokat a lengyel oldalról használ.

Az 1945 óta eltelt időszakot két szerző tárgyalja. Elsőként Marína Zavacká kiváló tanulmányát olvashatjuk, amiben a korai kommunista időszak kommunista párttagjainak alsó rétegéről ír. A kommunista diktatúrát monolit egységként felfogó értelmezéssel szemben Zavacká szövege nagyban árnyalja a rendszer működésének alsó szintű buktatóit, olyan szinte már komikusnak ható, de nagyon is valóságos történeteket felvillantva, mint pl. hogy hogyan szül családi elégedetlenséget a lelkes kommunista pártbéli tevékenysége, ami elvonja az időt a családi feladatoktól. A kötetet záró tanulmányban Adam Hudek az 1989-es átmenet értelmezésének különböző és egymással versengő mintáit vizsgálja meg.

A könyv tizenkét tanulmánya tehát igen szerteágazó témákat jár körül, a külvilág számára is reprezentatív meritést adva a fiatal szlovák történésznemzedék munkájából. A szövegek nemcsak tematikájukban, hanem módszertanukban is igen komoly eltérést mutatnak. Ez az eltérés azonban sajnos olyan nagy, hogy az eredetileg kitűzött célt, a nemzeti apologetika és a leíró–faktográf módszer elkerülését helyenként nem is sikerült megvalósítani. A kötet tanulmányainak nagyobb része kétségtelenül sikerrel vette az akadályt. Az első blokk négy szövege kiválóan illusztrálja ezt: Vörös nacionalizmuselméleti fejtegetése tökéletesen diszkreditálja az ahistorikus nemzetközpontú történelemszemléletet, Šoltés és Hollý eszmetörténeti módszerekre támaszkodó elemzése, illetve Rybárová társadalomtörténeti analízise pedig elegánsan helyezik a szlovák társadalom történetét a szélesebb, azaz magyarországi és európai folyamatokba. A harmadik blokkban Zavacká szövege a mentalitástörténet és a mikrotörténet módszereire támaszkodva ad meggyőző analízist, Hudek pedig a mai szlovák társadalom múltértelmezésének ellentmondásait elemzi finoman.

Sajnos azonban a második kronológiai egység szövegei már egyáltalán nem mutatnak ilyen egységes képet. Benko és Michela problémacentrikus szövegei egyértelműen megfelelnek a kötet mércéjének. A többi szerző azonban részben vagy egészben elbukik a módszertani innováció, illetve a nemzetközpontúság elvetésének mércéjén. Hanula és Segeš cikkei faktográf, pozitivista módszerű, nagyrészt a levéltári források ismertetésére szorítkoznak, kérdésfelvetésük nem igazán differenciált. A módszertani hiányosságok Schvarc szövegénél bukkanak fel legbántóbban. Schvarc tanulmánya szinte kizárólag a politika leíró eseménytörténetének módszerét alkalmazza. A tanulmányt a nemzet ahistorikus, konstans értelmezése uralja, mint pl. a 117. oldalon: „The Germans alone could not have been blamed for their indifferent approach to their own ethnicity.” Sőt, már 1918 előtt feltételez egy magyarországi német közösséget (German community). Ez a feltételezés nyilvánvalóan abból indul ki, hogy a németeknek volt egy „alvó” nemzeti identitásuk, amit „csak” fel kellett ébreszteniük. Milyen éles ellentmondásban van ez a nemzetfelfogás Vörös megközelítésével...

Schvarc mellett Miroslav Sabol cikke veti fel a legélesebben azt a kérdést, hogy sikerült-e átlépni a régi határokat. Sabol valódi kérdésfelvetéssel nem bajlódik, szövege statisztikai adatok száraz ismertetésére szorítkozik. Bár témája kétségkívül izgalmas, nem tudjuk meg belőle, hogyan oldotta meg a szlovák állam gazdaságirányítása területének egy részének elvesztését, pl. ez növelte-e a szlovák gazdaság függőségét Németországtól. A differenciált megközelítés hiányát jól mutatja, hogy Csehszlovákia megszűnését, azaz a cseh gazdaság országhatáron túlra kerülését a szerző szinte egyáltalán nem érinti. Helyette gyakorlatilag egy sérelmi katalógust állít össze, ami szerint az egyáltalán nem titkoltan gonosz Magyarország a szlovák nemzet erőforrásaitól való megfosztásával annak jólétére tört volna. Sabol tanulmánya tehát sem módszertanilag, sem nemzetfelfogásában nem tükröz előrelépést a hetvenes, nyolcvanas évek diskurzusához vagy a neo-Íudák narratívához képest.

Hol áll tehát a szlovák történetírás új útjai keresése közben? Az *Overcoming the Old Borders* alapján az eredmény talán kissé felemás, de a tendencia egyértelmű. Az a szemlélet, ami a kétezres évek elején még kisebbségben volt, ma már egyértelműen domináns, bár teljes győzelmet még nem aratott. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy a szlovák történelemtudomány csúcsát képező *Szlovák Tudományos Akadémián* belüli lassú paradigmaváltás milyen gyorsan jelenik meg a kevesebb lehetőséggel bíró egyetemeken és egyéb műhelyekben.

Varga Bálint